

СУТНІСТЬ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНОЇ СКЛАДОВОЇ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Обґрунтовується сутність, місце та призначення правової ідеології у правовій політиці України, виходячи з визначальної ролі правової ідеології як об'єктивно-суб'єктивного явища, а також ознак, які вирізняють, споріднюють та взаємодоповнюють вищезазначені політико-правові феномени.

Ключові слова: правова ідеологія, правова політика України.

Недюха Н. П. Сущность и предназначение правовой идеологии как определяющей составляющей правовой политики Украины.

Обосновывается сущность, место и предназначение правовой идеологии в правовой политике Украины, исходя из определяющей роли правовой идеологии как объективно-субъективного явления, а также признаков, которые отличают, сближают и взаимодополняют вышеуказанные политико-правовые феномены.

Ключевые слова: правовая идеология, правовая политика Украины.

Nediukha M. P. Essence and Role of the Legal Ideology as of the Determinative Component of the Legal Policy of Ukraine.

The Author substantiates essence, place and role of the legal ideology in the legal policy of Ukraine, proceeding from the determinative role of the legal ideology as of the objective and subjective phenomenon, as well as from the characteristics that distinguish, draw together and complement the above-mentioned political and legal phenomena.

Keywords: legal ideology, legal policy of Ukraine.

Розглядаючи сутнісні аспекти розуміння правової ідеології, необхідно наголосити на суттєвих відмінностях в її визначенні, що мають місце в науковій літературі, адже це не може не позначатися на розумінні її функціональних можливостей, ролі та призначення в суспільстві. Розглядаючи під цим кутом зору правову ідеологію, можна виокремити, принаймні, три групи визначень зазначеного феномену. Так, одні автори розглядають правову ідеологію як складову правової свідомості, яка проявляється, передусім, на теоретичному рівні, оскільки є формою систематизованого, теоретичного знання. Звідси її головна функція вбачається у «впливі на формування і розвиток правової, політичної і моральної свідомості, світогляду та загальної культури індивідів, на зміцнення у суспільстві правових знань, піднесення престижу та авторитету держави, права, законодавства. У практично-правовому аспекті правова ідеологія сприяє формуванню уявлень, пропозицій, принципів, рекомендацій щодо вдосконалення правових відносин, норм та інститутів» [1, с. 659]. Зрозуміло, що таке розуміння функціонального призначення правової ідеології дещо обмежує її теоретико-методологічний потенціал у частині, передусім, визначення пріоритетів утвердження України як суверенної, демократичної, соціальної країни, правової держави і громадянського суспільства.

Так само важко визнати задовільними визначення правової ідеології, що обумовлюють евристичний потенціал, можливості правової ідеології, її змістовні та функціональні характеристики лише сферою поточного регулювання суспільних відносин, розглядаючи останні у відриві як від колективної пам'яті, так і конституційно визначених цілей соціального розвитку. Йдеться, зокрема, про дефініції, які розглядають правову ідеологію «як систему концентрованих правових поглядів, які ґрунтуються на певних соціальних і наукових пізнаннях» [2, с. 118], відносять до предмета вивчення правової ідеології «уявлення та погляди», «переконання, теорії, концепції про правову дійсність» [3, с. 278].

Натомість має місце ще одна група визначень правової ідеології, згідно з якими сутність вищезазначеного феномена полягає, передусім, у досягненні загального соціального консенсусу, суспільного компромісу, на засадах усталеного, цілісного бачення ролі права у державі та громадянському суспільстві, а також у визначенні основних цілей, методів та механізмів правового регулювання [4, с. 265].

Відповідно до вищенаведеної дефініції, правова ідеологія постає відносно самостійним політико-правовим феноменом, функціональним призначенням якого є визначення ролі права як

засобу унормування життєдіяльності держави, суспільства, громадян країни в їх підпорядкуванні завданням, цілям процесу соціальних змін. Згідно з наведеними визначеннями, правова ідеологія набуває ознак моністичного характеру, оскільки її сутність обумовлюється нормою права, на відміну, скажімо, від політичної ідеології, яка завжди є плюралістичною, тому що ґрунтується на певних інтересах – групових, корпоративних чи суспільних. Відповідно, за формою відображення соціальної дійсності правова ідеологія уособлює собою консенсус, який досягається на засадах осягнення сутності норми права та її реалізації як формально обов'язкового правила фізичної поведінки, яка має загальний характер, встановлюється або санкціонується державою з метою регулювання суспільних відносин та забезпечується відповідними державними гарантіями її (норми права) реалізації [5, с. 189–190].

Моністичний характер правової ідеології суттєво відрізняє її від ідеології політичної як плюралістичного явища, який продукується до життя завданнями політичної боротьби, політичного протистояння, що дозволяє визначати її ефективність у термінах «ціни» як поєднання здобутків і втрат, перемог і поразок. Тоді як призначення правової ідеології суттєво інше – мобілізувати потенціал суспільства на «консенсусних засадах», виходячи з різноманітних соціальних інтересів, які «облагороджені» нормою права, для реалізації його життєво важливих функцій, так само як держави, країни в цілому. У цьому сенсі правова ідеологія закладає підмурки уникнення ототожнення різних правових сутностей – держави, суспільства і країни і, головне, дозволяє розглядати Конституцію України як політичний, правовий та ідеологічний документ водночас [6, с. 46–57], будувати правову політику відповідно до специфіки функціонування цих феноменів. З цього приводу відомий російський конституціоналіст С. О. Авак'ян справедливо констатує, що конституція не може не бути ідеологічним документом, адже практично кожне її слово, закріплені в конституції інститути є відображенням бажаної соціально-політичної системи країни [7, с. 14–15]. Цієї ж думки дотримуються А. В. Малько та М. І. Матузов. Зокрема, останній стверджує: «без політико-правової ідеології неможливе сучасне цивілізоване суспільство. Прикладами високо ідеологічних документів можуть слугувати Конституція США, Конституція ФРН, французька Декларація прав людини і громадянина 1789 р., які є ідеологічним фундаментом демократій і правових систем західних країн» [8, с. 561].

Однак вищезазначену якість конституції – ідеологічну – важливо відрізнити від конституційного положення «плюралізму ідеологій», адже політико-правова практика другої половини ХХ століття довела, як відомо, неможливість існування деідеологізованої держави всупереч офіційним заявам авторів теорії «деідеологізації», зокрема, одного з провідних її ідеологів Д. Белла. У цьому сенсі Конституція України справедливо зазначає, що «суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності», «жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова» (ст. 15 Конституції України). Політичний плюралізм є засадничою підвалиною демократичного розвитку, засобом забезпечення конституційного механізму зміни влади відповідно до волевиявлення народу, тоді як правова ідеологія слугує світоглядно-нормативним інструментом процесу забезпечення таких змін відповідно до визначених Основним Законом пріоритетів розвитку (ст. 1 Конституції України).

Правова ідеологія закладає теоретико-методологічні підвалини визначення змістовних і функціональних характеристик правової політики за декількома напрямками, а саме: а) концептуального обґрунтування розвитку вітчизняного законодавства; б) висвітлення тенденцій процесу змін українського суспільства в частині політико-правового забезпечення його функціонування чи, принаймні, тенденцій розвитку національного законодавства; в) законодавчого забезпечення пріоритетних сфер суспільних відносин: державного будівництва (проведення конституційної реформи, вдосконалення діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування тощо), економіки, політики, культури, реалізації прав і свобод людини та громадянина, а також участі України в міжнародному співробітництві.

Обґрунтовуючи значущість правової ідеології в частині здійснення правової політики, не можна не наголосити і на тій обставині, що будь-яка держава не може не здійснювати свою ідеологічну функцію, завдання якої полягають, передусім, у морально-правовій та ціннісній консолідації суспільства, мобілізації його потенціалу для досягнення певних, насамперед конституційно визначених цілей, зняття соціальної напруги в суспільстві, легітимації державної влади. Установки правової ідеології легалізуються як у позитивному праві, так і політичній ідеології, яка, на відміну від права, не завжди спроможна виконувати «благородну місію», може поставати загрозою і державі, і суспільству (ідеологія нацистської Німеччини). Однак за будь-яких

умов існування держави дає підстави стверджувати, що «політична влада завжди передбачає ідеологічну регуляцію суспільного життя» [9, с. 115].

Виходячи з вищенаведених міркувань, які набувають статусу теоретико-методологічних, уявляється доцільним запропонувати визначення правової ідеології за п'ятьма визначальними ознаками: а) реалізація національних інтересів; б) спроможність до соціальної мобілізації та в) забезпечення процесу соціальних змін; г) утвердження демократичних засад функціонування українського суспільства та д) справедливої винагороди, в основі якої – європейські стандарти рівня й якості життя.

У такому прочитанні – родовому – правова ідеологія має постати як сукупність концептуально обґрунтованих ідей, принципів і положень, правових цінностей, стимулів і мотивів, що сприяють зміцненню правомірних засад функціонування держави і суспільства, позиціонування країни в європейському та світовому просторі [10, с. 27].

Відповідно, правова ідеологія визначає ціннісно-світоглядні орієнтації процесу соціальних змін держави і суспільства, країни в цілому, що знаходить своє відображення в конституційно-правовому забезпеченні цього процесу – Основному Законі, чинних законах та підзаконних актах. У цьому сенсі можна погодитися з думкою, що правова ідеологія є водночас ідеологією конституційною, так само конституційного статусу правовій ідеології надає та обставина, що правові цінності, які вона уособлює і носієм яких вона є, суттєво перевершують зміст усіх прийнятих Верховною Радою України законів.

Вищезазначені ознаки залежно від їхнього змістовного та функціонального наповнення, поєднання та можливостей реалізації потенціалу та ресурсів розвитку формують, як свідчить історичний досвід, різні типи правової (конституційної) ідеології – ліберально-прогресистські типи (США), ліберальні (Франція, Іспанія, Італія), консервативні (Великобританія), соціал-демократичні (скандинавські країни), модернізаційні (Польща, Угорщина, прибалтійські країни), авторитарні тощо.

Класифікацію правової ідеології як родового політико-правового феномену можна здійснювати за критеріями неklasичного та постнеklasичного типу політико-правової дії, яка характеризує спроможність не лише до класичного способу владарювання, а й до розроблення зовнішньоорієнтованої правової (конституційної) ідеології як спроможності до позиціонування та конструювання соціально-політичного та правового простору України як суб'єкта міжнародного права, впливового гравця міжнародної політики.

Видові дефініції правової (конституційної) ідеології можуть обґрунтовуватися за, скажімо, пріоритетністю реалізації тих чи інших функцій суспільства – цілеорієнтування, адаптації, інтеграції [11], відтворення структури та зняття напруги відповідно до завдань нормативно-правового забезпечення оптимального функціонування суспільства як «сукупності всіх форм взаємодії та форм об'єднання людей, де виражається їхня всебічна залежність одного від іншого» [12, с. 84], держави, а також країни.

Відповідно, за ознакою цілеорієнтування правова (конституційна) ідеологія постає сукупністю концептуально обґрунтованих ідей, принципів і положень, правових цінностей, стимулів і мотивів, морально-етичних і правових норм, які, ґрунтуючись на визначених Основним Законом правах і свободах людини, сприяють утвердженню України як демократичної країни, правової держави і громадянського суспільства. Будучи уособленням права, правова ідеологія осмислює соціальну реальність під кутом зору її нинішнього, минулого й уявного (ідеального, цілесюжнього) правових станів, шляхів їх досягнення, відповідно до якого формує правосвідомість суспільства, сприяє утвердженню певного правового порядку, правовідносин, впливає на всі сторони соціального життя – економіку, політику, культуру, мораль, обумовлює характер та особливості функціонування політичного режиму тощо.

Натомість правова (конституційна) ідеологія в її адаптаційному варіанті спроможна набувати змістовних і функціональних характеристик, що пов'язуються з її відповідністю визначеним кордонам, геополітичному та політико-правовому простору, умовам довкілля, екологічним стандартам тощо.

Інтегративний варіант правової (конституційної) ідеології передбачає орієнтацію на безумовний пріоритет усталених звичаїв і традицій, ціннісних засад у процесі її обґрунтування та функціонування, дотримання статусу української мови як державної тощо, що має концентруватися у мові закону, його нормах.

Формування правової (конституційної) ідеології за ознакою функціонування суспільства як відтворення структури та зняття напруги має чітко виражений пріоритет поступового утвердження

цивілізаційних стандартів рівня й якості життя, транспарентності та передбачуваності дій влади, утвердження демократичних засад функціонування суспільства в частині, передусім, безумовного пріоритету прав і свобод людини. Зазначений варіант правової (конституційної) ідеології ідентифікується як проєвропейський.

Зв'язок правової ідеології з правовою політикою держави забезпечується шляхом:

– формування правової позиції суб'єктів права як такої, що обумовлюється ступенем усвідомлення ними законних інтересів основних груп суспільства та соціальної цінності права, внутрішньої готовності до дії чи утримання від такої в політично чи юридично значущій ситуації. Як відомо, правова позиція обумовлюється мірою інтеріоризації суб'єктом права правових ідей, поглядів, цінностей, оцінок та концепцій, що й визначає його відношення до права – позитивне, негативне чи вибіркове;

– формування поваги до права та закону. Інтелектуальний момент поваги до права є засобом реалізації народовладдя [12], охорони всіх форм власності, поєднання особистих і суспільних інтересів;

– безпосередньої участі у процесі вироблення й обґрунтування правової політики держави. При цьому визначаються й обґрунтовуються цілі та етапні завдання правового регулювання суспільних відносин, обґрунтовується інноваційний потенціал процесу соціальних змін відповідно до вимог принципів права, передусім справедливості, законності та правопорядку.

У процесі цієї взаємодії виробляється порядок формування органів влади та їх функціонування, процедури правотворчої діяльності, визначається й обґрунтовується процесуальний порядок здійснення правосуддя, нормативно-правового забезпечення прав і свобод громадян, гарантій їх реалізації тощо;

– визначення перспектив розвитку національної системи права, її гуманізації. Так, скажімо, взаємовплив правової ідеології та правової політики має своїм результатом перетворення (перейменування) виправно-трудоного права в кримінально-виправне, появу низки нових галузей права, зокрема, екологічного, податкового, а також обґрунтування необхідності визнання як самостійних галузей освітнього права, транспортного права тощо;

– обґрунтування пріоритетних напрямів та специфіки правового регулювання окремих галузей державної правової політики, спрямованих на забезпечення життєдіяльності важливих сфер суспільства: економіки, політики, соціальної сфери, зокрема, відтворення населення (створення нових сімей, стимулювання народжуваності), унормування процесів міграції власного населення, правового статусу закордонних мігрантів тощо;

– планування здійснення правотворчих робіт у складі тих органів держави, в яких утворюються спеціалізовані підрозділи, за прикладом, скажімо, Державної Думи РФ, де створено комітет із законодавства та судової реформи Державної Думи Федеральних зборів РФ, комітет з конституційного законодавства Ради Федерації Федеральних зборів РФ тощо, якими розробляються відповідні плани правотворчих робіт, а також проекти нормативних актів.

Цікавим є також й інший досвід. Зокрема, відповідно до пункту а) ст. 105 Регламенту Державної Думи, внесення законопроекту в Державну Думу передбачає надання «пояснювальної записки, яка б викладала предмет законодавчого регулювання, виклад концепції законопроекту з обов'язковим ідеологічним обґрунтуванням необхідності ухвалення закону»;

– обґрунтування потреби прийняття, зміни чи відміни тих чи інших нормативно-правових актів. Необхідність цього стає очевидною в процесі аналізу стану законності, правопорядку, ефективності правового регулювання за умов дії нормативно-правового акта, виявлення невідповідності змісту чинних нормативно-правових актів потребам процесу соціальних змін, національним інтересам, інтересам різних соціальних груп тощо;

– поширення позитивного впливу на свідомість та поведінку суб'єктів права [13, с. 18–22].

Відповідно, місце правової ідеології в процесі здійснення державної правової політики обумовлюється:

а) розумінням її сутності та призначення як об'єктивно-суб'єктивного феномена, який дозволяє, з одного боку, забезпечити зв'язок правової політики з соціальною реальністю, орієнтуючи політику на завдання формування правової держави і громадянського суспільства, демократичної країни та самодостатньої особистості, а з іншого, – компенсувати її недоліки, слабкості, а то й відверті упущення;

б) формуванням безпечного соціального та політико-правового простору, виходячи з утвердження та реалізації прав і свобод людини як відправних, основоположних щодо пошуку адекватних відповідей на виклики, ризики і небезпеки глобалізованого світу;

- в) розглядом правової ідеології як складової національної правової системи, що сприяє гуманізації останньої, особливо кримінального права;
- г) утвердженням консенсусних засад розвитку демократії в Україні;
- д) завданнями обґрунтування державної влади як природного, справедливого права, нормативно-правової реалізації ідеологічної функції держави;
- е) забезпеченням прав і свобод людини і громадянина;
- є) здійсненням правового виховання та забезпечення правової поведінки.

Таким чином, значення правової ідеології в державній правовій політиці України обумовлюється її змістовно-функціональними характеристиками, які набувають теоретико-методологічних ознак як відправних і визначальних водночас, її спроможністю як здійснювати нормативно-правове регулювання повсякденних інтересів основних груп населення, так і чинити правовий вплив на процеси соціального розвитку України. В цьому сенсі можна стверджувати про її змістовну, функціональну та стимулюючу роль у частині реалізації цілей державної правової політики, яку концептуально можна розглядати як засіб легітимізації внутрішньої та зовнішньої політики держави, особливу форму досягнення офіційно проголошених політичних цілей [14, с. 38–45], як її теоретико-методологічну підвалину, своєрідний засіб забезпечення зв'язку політики і соціальної практики.

Безсумнівною перевагою правової ідеології є її спроможність до менш жорсткої і більш універсальної регуляції соціальних відносин порівняно з правом.

Правову ідеологію можна розглядати як паралельну позитивному праву нормативно-ціннісну систему, яка за своїм обсягом перевершує зміст усіх прийнятих законів, є значно складнішою за свою організацією, механізмами функціонування та впливу на великі групи людей, є тісно пов'язаною як з позитивним правом, так і з іншими елементами вітчизняної правової системи.

Правова ідеологія і правова політика є взаємопов'язаними сферами діяльності, що обумовлюється: а) їхньою універсальністю та б) взаємодоповнюваністю. Зважаючи на ту обставину, що ідеологія ціннісно наповнює державну правову політику, цілеорієнтує її, надає бачення механізмів досягнення цілей тощо, будь-який дефіцит правової політики, можливі її слабкості компенсуються значною мірою правовою ідеологією. А це означає, що держава, яка діє на визначених, ustalених засадах правової ідеології, все більш набуває правових ознак, тим самим свідомо обмежуючи себе щодо завдань ідеологічної регуляції громадянського суспільства, поступово передаючи цю функцію його інститутам.

Разом з тим аналіз змістовних і функціональних характеристик правової ідеології, визначення її призначення, місця та ролі в системі державної правової політики не дають достатніх підстав для ствердної відповіді на питання про доцільність запровадження в Україні державної ідеології, зважаючи на її спроможність, у разі її конституційного закріплення, підпорядкувати своєму впливові політику, особливо у кризових, конфліктних ситуаціях, дестабілізованих соціальних станах. Це з одного боку.

А з іншого, правову ідеологію, зважаючи на її монізм, обумовлений нормою права, можна розглядати як правовий різновид державної ідеології і, відповідно до особливостей її зв'язку з державною правовою політикою, правова ідеологія спроможна набувати ознак теоретико-методологічної підвалини, відправного потенціалу, ресурсу та засобу розгортання можливостей правової політики.

Список використаних джерел:

1. Головченко В. В. Ідеологія права / В. В. Головченко // Юридична енциклопедія / Редкол: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – Т. 2. Д–Й. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1999. – С. 659.
2. Венгерок А. Б. Теория государства и права: Часть 2. Теория права. Т.2. / А. Б. Венгерок. – М. : Юрист, 1996. – 152 с.
3. Лазарев В. В. Теория государства и права: Учебник для вузов / В. В. Лазарев, С. В. Липень. – М. : Изд-во «Спарк», 1998. – 339 с.
4. Теория права и государства: Учебник / Отв. ред. В. В. Лазарев. – М. : 2001. – 419 с.
5. Рабинович П. М. Норма права / П. М. Рабинович // Юридична енциклопедія / Редкол: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – Т. 4. Н–П. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2002. – С. 189–190.

6. Конституция в XXI веке: сравнительно-правовое исследование: Монография / Отв. ред. В. Е. Чиркин. – М. : Норма: ИНФРА-М, 2011. – 656 с.
7. Авакьян С. А. Конституция России: природа, эволюция, современность. – 2-е изд. / С. А. Авакьян. – М. : 2000. – С. 14–15.
8. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова и А.В. Малько. – М. : Юрист, 1997. – 568 с.
9. Сальников В. П. Государственность как феномен и объект типологии: теоретико-методологический анализ / В. П. Сальников, С. В. Степашин, А. Г. Хабибулина. – СПб: 2001. – 375 с.
10. Недюха М. П. Світоглядно-теоретичні засади правової ідеології / М. П. Недюха // Віче. – 2009. – № 21(258). – С. 27–30.
11. Інтегративна функція забезпечується не лише правовими механізмами, а й засобами ідентифікації титульної нації в її різновимірних формах буття як єдності сучасного, минулого та майбутнього, що дозволяє побудувати загальний ідеологічний каркас з його трьома складовими: а) колективною пам'яттю як усвідомленням спільної історії, звичаїв і традицій тощо; б) усталеними, загальнонаціональними цінностями; в) розумінням мети, перспективних цілей процесу соціальних змін як засобу позиціонування нації, конструювання соціального простору, увічнення етносу в часі та просторі.
12. Давыдов Ю. Н. Общество / Ю. Н. Давыдов // Социологическая энциклопедия: В 2 т. Т. 2. / Национальный общественно-научный фонд / Рук. науч. проекта Г. Ю. Семигин; Гл. ред. В. Н. Иванов. – М. : Мысль, 2003. – 863 с.
13. Мірошниченко Ю. Р. Конституційно-правове забезпечення народовладдя в Україні: Монографія / Ю. Р. Мірошниченко ; за ред. О. Л. Копиленка. – К. : «Фенікс», 2012. – 360 с.
14. Недюха М. Правова політика України: новітні виміри / М. Недюха // Вісник Академії управління МВС. – 2010. – № 4 (16). – С. 38–45.

** Недюха Микола Петрович – доктор філософських наук, професор, завідувач сектору методології Інституту законодавства Верховної Ради України.*